КАРАМИШЕВА І.Д.
(Національний університет "Львівська політехніка")

СПІВВІДНОШЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО КОНЦЕПТУ ЗІ ЗНАКОМ ЙОГО ОБ'ЄКТИВАЦІЇ

У результаті пізнавальної діяльності в людини формуються загальні поняття, котрі потім об'єднуються у систему знань про світ. Ця система складається з концептів різного рівня складності та абстрактності. Концепти – ідеальні абстрактні одиниці, смисли якими людина оперує в процесі мислення; "кванти знання". Концептом може бути і окремий смисл, і ціла концептуальна структура, що включає інші концепти і задає інші ступені абстракції. За своїм змістом і ступенем абстракції концепти можуть підрозділятись на декілька типів: конкретно-чуттєвий образ, представлення (уявлення), схема, поняття, прототи, пропозиційна структура, фрейм, сценарій (скрипт), гештальт, тощо [Болдырев 2000, с. 23, 36].

"Багатомірність" концепту зумовлює множинність параметрів, за якими ведеться його дослідження. Концепти вивчаються за способом мовного вираження і в залежності від мовних засобів, що використовуються для їх вираження, типологізуються на лексичні (що репрезентують значення одного слова); фразеологічні (що передаються значенням фразеологічних сполук); граматичні (передаються тим, що находить відображення в граматичних формах); синтаксичні (представлені синтаксичними структурами) (див., зокрема, [Попова 1998; Волохина, 1999; Болдырев 2001; Привалова 2005 та ін.]).

Саме ця "багатомірність" концепту і спричиняє той факт, що лігвоконцептологія має ще чимало білих плям, поставлених але не розв'язаних завдань, суперечливих і навіть гостро дискусійних проблем. Її безкрайнє поле відкриває широкі перспективи для дослідницької ініціативи [Приходько 2008, с. 8]. До головних проблем сучасної лінгвоконцептології, також, належать: методи й процедури опису й аналізу концептів, типологія концептів, їхня структура [Селіванова 2008, с. 411]. Не менше дискусійним є виокремлення "синтаксичного концепту" у сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях [Карамишева 2008], а також визначення природи знаку його об'єктивації. Отож, розгляд цих аспектів і зумовлює актуальність представленого дослідження.

Незважаючи на те, що певна кількість дослідників оперує поняттям "синтаксичного концепту" (див., зокрема [Попова 1998; Волохина 1999; Болдырев 2000; Казарина 2003; Булынина 2006], та ін.) питання про існування синтаксичних знаків, тобто таких структур, в яких можна було б знаходити і план вираження (послідовність словоформ), і план змісту (певний "синтаксичний концепт") залишається дискусійним. На суперечливості цього питання у сучасній лінгвокогнітології наголошує і сама З.Д. Попова, що належить до "піонерів" у дослідженні концепту цього типу [Попова, Стернин 2007, с. 71].

Знакова природа словоформ по відношенню до концептів визнана лінгвістичною наукою. Проте, як зазначає З.Д. Попова, система мови складається не лише із словоформ. Вона не була би системою, якщо би словоформи не були організовані в певні структури – стійкі послідовності, ряди, ланцюжки, дерева, композиції, поля з центром та периферією і т.д. Про структурні схеми простого речення теж можна говорити як про мовні знаки, оскільки саме мовні знаки відрізняються певною впорядкованістю, системністю і представляють в комунікативній діяльності людини типізовані смисли. Типові смисли, які обслуговуються різними структурними схемами простого речення дослідниця і називає синтаксичними концептами. Синтаксичний концепт, що сформувався в концептосфері носіїв мови, здійснює вплив

на розвиток її структурних схем. На думку З.Д. Попової, саме через встановлення структурних схем простого речення певної мови можна проникнути в область синтаксичних концептів її носіїв [Попова 2000, с. 171-179].

Окрім дискусії, викладене З.Д. Поповою поняття "синтаксичного концепту" викликає критику. Так, А.М. Приходько, досліджуючи питання типології концептів, не погоджується з виокремленням поняття "синтаксичний концепт": "Синтаксичними концептами називають "типову" пропозицію, яка зафіксована конкретною структурною схемою простого речення, те відношення, яке спіймано мовцем як типове (відношення буття, інобуття, небуття [Попова, Стернин 2005, с. 31]". На думку А.М. Приходька, виділення синтаксичних концептів є доволі дискусійним питанням, оскільки пропозиція як амодальний інваріант речення має лише одну із трьох необхідних для концепту конституентів – понятійний (денотат ситуації), тоді як про її перцептивно-образне і ціннісне начала навряд чи можна говорити. "Введення до наукового обігу поняття "синтаксичний концепт", як зазначає вчений, є фактично термінологічною грою, у якій усталені граматичні явища (пропозиція, речення) отримують інші ярлики" [Приходько 2008, с. 92].

Відстоюючи позицію правомірності існування "синтаксичного концепту" як багатомірної структури знання, що відображає результат концептуалізації людиною на рівні свідомості ситуацій довколишньої дійсності та їх категоризації у вигляді типових пропозицій, як тип граматичного концепту [Карамишева 2008], вважаємо необхідним проаналізувати не менш суперечливе питання знакової об'єктивації концепту, а саме, чи вважати засобом його номінації речення, чи структурну схему речення, що вимагає заглиблення у певні питання семантики синтаксису та ономасіології, зокрема когнітивної ономасіології.

Природа мовного знаку завжди залишалась остаточно не розв'язаною, методологічно детермінованою проблемою лігвосеміотики. Ономасіологія є розділом лінгвістичної семантики, об'єктом якого є номінативні структури мовних знаків, а предметом – їхня проекція на значення та структури знань про позначене. У науковій літературі наявні певні принципи розмежування семасіології й ономасіології як розділів лінгвістичної семантики. Один з принципів розмежування пов'язаний із двома ракурсами аналізу слова: ономасіологічним, спрямованим на дослідження номінативної структури найменування в її проекції на позначене у сфері свідомості, яка інтеріоризує реалії дійсності та формує внутрішній рефлексивний досвід; і семасіологічним, орієнтованим на значення, зміст, що закріплюється за певною мовною формою [Селіванова 2006, с. 428, 531; Селіванова 2008, с. 139]. На межі XXI ст. склався найсучасніший етап ономасіології, оскільки вона отримала нові вектори дослідження, пов'язані зі становленням когнітивно-дискурсивної парадигми. У Росії когнітивна ономасіологія розробляється О.Кубряковою та представниками її школи на пострадянському просторі, зокрема, Ю.Панкрацем, С. Жаботинською, М. Полюжиним й ін., а також О. Селівановою в межах наукової школи якої розроблено й апробовано методику когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації різних груп найменувань у деяких мовах (див. [Селіванова 2008, с. 144-180]).

Доробок вітчизняних лінгвістів, які працюють у руслі когнітивної ономасіології, зосереджено на так званих "лексичних" номінативних одиницях, а як стверджує сама О.О.Селіванова, за параметрами структури номінативні одиниці окрім лексичних, якими є прості непохідні слова, деривативи, композити, юкстапозити (композити дефісного написання) та складні назви, охоплюють ще й пропозиційні номінативні одиниці, представлені реченнями, та дискурсивні, якими є тексти [Селіванова 2008, с. 141]. Співзвучною до цього є думка Л. Єльмслєва, який представляв мовний знак як результат семіозису, що відбувається в мовленні, і наголошував на тому, що поряд із знаками-словами, можна говорити про знаки-висловлення або знаки-дискурси

[Селіванова 2006, с. 375]. Отож, дослідження пропозиційних номінативних одиниць, та їх взаємодії у знаках-дискурсах є наступним перспективним шляхом розвитку когнітивної ономасіології.

Пропозиція – структура репрезентації знань про певну ситуацію (подію), що характеризується істинністю й несуперечливістю. Термін був транспонований до логічного аналізу мови, згодом до семантичного синтаксису й відмінкової граматики. У відмінковій граматиці й семантичному синтаксисі пропозиція трактується як мисленнєвий аналог (прообраз) певної ситуації без урахування комунікативних модусів. У когнітивній лінгвістиці пропозиція трактується як особливий тип репрезентації знань і виокремлюється поряд із схемами, ментальними моделями, тощо [Селіванова 2006, с. 501-502].

Когнітивний підхід дозволяє уточнити поняття пропозиції за рахунок більш повного залучення до сфери аналізу принципів сприйняття світу: усі зовнішні події, об'єкти, явища і т.п. сприймаються у їх взаємодії, взаємовідношеннях, тобто в їх зв'язках. Ці зв'язки і відношення мають місце між різними сутностями, а уявлення про зв'язки чи відношення між об'єктами формується поруч з уявленнями про самі об'єкти і породжує тип репрезентації знань – пропозиційний [КСКТ 1996, с. 137].

Питання про форми репрезентації світу в свідомості людини, а відповідно, проблема з'ясування місця пропозиції серед інших форм уявлень про світ в пам'яті людини стало за останні роки основним питанням, відповідь на яке розводить вчених на діаметрально різні позиції. Одні вважають, що типи інформації, які зберігаються в людській пам'яті (як мовні, так і немовні) репрезентуються в ній єдиною пропозиційною формою. Інші схиляються до думки про можливість і непропозиційних форм зберігання інформації і підкреслюють важливість образної і гештальтної форм зберігання знань в пам'яті [КСКТ 1996, с. 134-135].

Проте, незаперечним залишається факт, що пропозиційна структура чи пропозиція – найбільш розповсюджений спосіб концептуальної організації нашого знання. Вона представляє собою модель певної області досвіду, в якій виділяються елементи – аргументи і базовий предикат, що пов'язує ці аргументи, даються їхні характеристики, вказуються зв'язки між ними. Семантичні відношення між аргументами представляються у вигляді визначених семантичних функцій: агент, пацієнт, експерієнцер, бенефактив, інструмент і т.д. Дані концепти мають об'єктивний, логічний характер, оскільки передають ті, чи інші сутності з їх властивостями і реально існуючими відношеннями [Болдырев 2000, с. 37-38]. Пропозицію кваліфікують як особливу оперативну одиницю свідомості чи специфічну одиницю збереження, репрезентації знань у мозку людини, ментальну структуру, відображення деякої ситуації і типів відношення в ній, узагальнених й організованих у нашій свідомості [Селіванова 2008, с. 393]. Проте сприйняття людиною дійсності не зводиться до простого, дзеркального відображення, і оточуючий світ уявляється людині як послідовна зміна своєрідних комплексних ситуацій. Ситуація ж неможлива без людини, тобто ситуація має "людську" природу [Манаенко 2004]. Пропозиція – це "погляд" мовця на дійсність, так як саме він (мовець) створює ситуацію, включає і виключає учасників ситуації – як визначеними наперед властивостями предиката, його семантичними валентностями, так і не обумовленими ними. Таким чином, пропозиція є результат номінації і є семантичною структурою, що позначає ситуацію в уявленні мовця [Рюкова 2005, с. 185]. Видається доречним уточнити, що пропозиція є радше передумовою номінації, а не її результатом, оскільки, будучи типізованою і категоризованою, пропозиція перетворюється у ментальну структуру – концепт, який, виходячи на рівень мови, корелює зі знаком його об'єктивації. На рівні мови опис ситуації здійснюватиметься мовцем за допомогою речення (семантична структура якого відповідає пропозиційній

структурі), яке будується за певною структурною схемою, на рівні мовлення ситуація описуватиметься реченням-висловленням. То що ж є знаком номінованої ситуації дійсності – речення, чи структурна схема за твердженням дослідниці З.Д. Попової; що об'єктивує типову пропозицію як синтаксичний концепт речення, чи структурна схема, яка відповідає за формальну будову цієї одиниці? Відповідь допоможе дати аналіз речення як багатоаспектної одиниці, що має план змісту (семантичну структуру) та план вираження (синтаксичну структуру), що видається перспективним аспектом дослідження.

Література

Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: (Курс лекций по англ. филологии): Учебное пособие. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2000. – 123 с. *Болдырев Н.Н.* Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сборник науч. статей [Науч. ред. И.А. Стернин]. – Воронеж: Воронеж гос. ун-т, 2001. – С.25-36. *Булынина М.М.* К проблеме динамики синтаксического концепта во взаимодействии с его лексико-фразеологическим воплощением // Междунар. конгресс по когнитивной лингвистике: Сб. мат-лов 26-28 сентября 2006 г. / Отв. ред Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Тамбов. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 288-290. *Волохина Г.А.* Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 193 с. *Казарина В.И.* Синтаксический концепт "состояние" в современном русском языке (К вопросу о его формировании): Дис. … д-ра филол. наук: 10.02.01. – Воронеж, 2003. – 429 с. *Карамишева І.Д.* Дискусійність виокремлення "синтаксичного концепту" в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 17/ Укл. А.Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 308-314. *Краткий словарь когнитивных терминов* [Текст] / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с. *Манаенко Г.Н.* Предикация, предикативность и пропозиция в аспекте "информационного" осложнения предложения // Филологические науки. – 2004. – №2. – С. 59-68. *Попова З.Д.* Синтаксические концепты в структуре представления знаний // Вестник ВГУ. – Серия 1. Гуманитарные науки. – 2000. – №1. – С. 171-179. *Попова З.Д.* Синтаксический концепт как предмет когнитивной лингвистики // Когнитивная лингвистика: современное состояние и перспективы развития: Материалы первой междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике. 26-30 мая 1998 г., г. Тамбов. – Тамбов: ТГУ им. Г.Д. Державина, 1998. – Ч.1. – С. 119-121. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Полевая модель концепта // Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 12-45. *Привалова И.В.* Интеркультура и вербальный знак: Лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 469 с. *Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. *Рюкова А.Р.* Определение предикации в когнитивной лингвистике // Коммуникативно-функциональное описание языка. Сборник научных статей. – Часть 2. – Уфа: РиО БашГУ, 2005. – С. 183-188. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: енциклопедичний довідник. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.